

Ajalookirjutus ja filosoofia

Intervjuu Aviezer Tuckeriga

Marek Tamm

Aviezer Tucker. Foto: erakogu

Aviezer Tucker (s. 1965) on üks uue põlve Atuntumaid ja mõjukamaid ajaloofilosoofe, kes on ennast rõõpselt teostanud samuti poliitikateooria ja -teaduse valdkonnas. Tucker sündis Tel Avivis, lõpetas sealse ülikooli ajaloolasena (1988), kaitses doktoritöö ajaloofilosoofias Marylandi Ülikooli College Park'is (1992), töötas 1992–1994 teadurina Kesk-Euroopa Ülikoolis Prahas, seejärel 1994–1998 dotsendina Palacky Ülikoolis Olomoucis; 1998–1999 oli poliitikateooria järel doktor Columbia Ülikoolis. Uuel aastatuhandel on Tucker teaduri ja külalisprofessorina töötanud mitmes mainekas õppe- ja teadusasutuses, nii Ameerikas, Austraalias kui ka Euroopas. Alates 2011. aasta sügisest on ta Texase Ülikooli (Austin) Energia Instituudi ase-direktor (*assistant director*). Tucker on seni avaldanud kaks monograafiat, neist esimene käsitleb Tšehhi dissidentide filosoofilisi vaateid (*The Philosophy and Politics of Czech Dissidence: From Patocka to Havel*. Pittsburgh University Press, Pittsburgh, 2000), teine pakub üldises teadusfilosoofia kontekstis uue süstemaatilise käsitluse ajaloofilosoofiast (*Our Knowledge of the Past: A Philosophy of Historiography*. Cambridge University Press, New York, 2004). Hinnaline saavutus on tema koostatud mahukas koguteos ajaloo- ja ajalookirjutuse filosoofiast (*A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Wiley-Blackwell, Boston, 2009). Tucker on kirjutanud samuti terve rea tähelepanuväärseid artikleid teadusfilosoofiast, poliitikateadusest, ajaloofilosoofiast, ideedeajaloost jm., lähiajal peaks tema sulest aga ilmuma põhjalik uurimus posttotalitarismi poliitilisest teooriast (*The Legacies of Totalitarianism*. Cambridge University Press, ilmus). Mullu veetis Tucker teadurina mõned kuud Eestis, et

koguda oma valmiva monograafia jaoks aineist Balti riikide totalitarismijärgse kogemuse kohta. Mõte intervjuuks sündis tema Eesti-reisi ajal, ent teostus hiljem e-posti vahendusel.

Marek Tamm: Alustaksin seda vestlust väga avara küsimusega: milline on teie silmis ajaloo- (ja ajalookirjutuse) filosoofia positsioon ja roll filosoofia üldisel väljal? Kas usute, et ajaloofilosoofid võivad pakkuda midagi kasulikku oma kolleegidele teistes filosoofia harudes? Ühes hiljutises artiklis noomisite te filosoofe sellepärast, et nad „tegeldes üldiste küsimustega, nagu kausaalsus ja teiste mõtteilmade mõistmine, võtavad vaid harva arvesse ajaloolisi sündmusi või meie teadmisi ja esitusi minevikust, ehkki nende silmaspidamine aitaks neil arendada välja teooriaid selliste komplikatsioonide ja väljakutsetega tegelemiseks”.¹

Aviezer Tucker: Sellele küsimusele on mul kaks vastust, üks neist reaalne ja teine ratsionaalne, kusjuures reaalne vastus ei ole ratsionaalne. Reaalselt toimub ajalookirjutuse- ja ajaloofilosoofide ning filosoofia teistes alavaldkondades töötavate filosoofide vahel vähe läbikäimist. (Selle sotsiaalsete põhjuste juurde tulen ma pikemalt tagasi allpool.) Ratsionaalse poole pealt on platonlikud ja hilisemad ratsionalistlikud traditsioonid filosoofias alati aega ja muutust eitanud. Platonist üle Descartes'i, Kanti, Husserli ja Wittgensteini kuni meie kaasaegse kognitiivteaduseni välja on filosoofid oma uurimisobjekte, ükskõik kas nendeks olid ideed, meie ratsionaalsus, meie mõtlemise ja taju eeltingimused või meie teadvus ja keel, alati käsitanud igaveste ja muutumatutena. Vähimalgi juhul annavad need traditsioonid

¹ A. Tucker. Where do We Go from Here? Jubilee Report on *History and Theory*. – *History and Theory*, teema-number 49 (2010), lk. 65.

mõista, et filosoofid ei ole huvitatud ajas muutuvatest asjadest ega sellest, kuidas me nende kohta teadmisi omandame. Mis aga kurikavalam – senikaua kui filosoofia tegeleb igaveste või ajaväliste asjadega, jääb tema tegevusulatus seda kitsamaks, mida avaram on ajaloo vald. Et filosoofid tahavad anda oma distsipliinile, meetoditele ja objektidele võimalikult laia ulatuse, on nad õigustatult huvitatud muutuse, ajaloo ulatuse piiramisest. Siit jääb ainult väike samm ajaloolise muutuse eitamiseni – eitamiseni, et keeled ja maailma tajumise viisid teisevad. Selle asemel et argumenteerida oma objektide igavikulisuse või ajatuse poolt, on filosoofid ajaloo tähtsuse oma tegevuse jaoks historitsismi või relativismi nime all maha kandnud. Kui juba ajalugu filosoofiat vaidlustab ja seda tuleks seega eirata, siis ajaloo- ja ajalookirjutuse filosoofia on veelgi kimbatusstektitavamad ning seetõttu psühholoogiliselt ja sotsiaalselt tõrjutud.

Selle tagajärjeks on ekslikud universaalsed üldistused ja kontseptualiseerimised, mis peegeldavad „ajavõhiklust” (*temporal provincialism*), nagu ma seda olen nimetanud² – oletusi, nagu oleks mineviku kohalolu alati ühesugune olnud ja nagu oleks see, mida me ajaloost teame, kindel ja mõnes mõttes justkui vaadeldav, ja seetõttu ei olekski olemas mingit ajalookirjutuse ajalugu ega minevikutundmise epistemoloogiat, sest ajalugu on enesestmõistetav.

Positiivsemas toonis olen väitnud, et filosoofia mitmesugused alavaldkonnad võidaksid palju ajaloo- ja ajalookirjutuse filosoofia vaagimisest: metafüüsilised probleemid ja niisugused mõisted nagu põhjuslikkus, määratus, alamääratus, ülemääratus ja määramatus, kontrafaktilisus, sattumuslikkus ja paratamatus – need kõik võidaksid tohutult sellest, kui vaadeldaks nende mõistete rakendamist meie ajalooteadmistele. Oma töös olen näidanud, kuidas populaarsed põhjuslikkusetooriad, näiteks Judea Perli omad, ei kehti nende komplekssete põhjusevõrgustike kohta, millega ajaloolased tegelevad ja milles põhjused on harva üksteisest sõltumatud. Paljud filosoofide lihtsustavad oletused ajaloo puhul lihtsalt ei kehti. Samuti olen näidanud, et epistemoloogia

arutelud teadmiste tuletamise üle tunnistustest (kõik see, mida me teame tänu sellele, et keegi teine midagi ütles) ning ühise põhjuse tuletamine on tõsiselt kannatanud teadmatusse tõttu sellest, kuidas ajaloolased tunnistustest järeldusi teevad ja jõuavad ajalooliste sündmuste kui nende tunnistuste ühiste põhjuste esitusteni.

Tänapäeva metafüüsika ja epistemoloogia põhiprobleemiks on minu arvates liigne lootmajaäämine mõttelise eksperimendi meetodile. Selle asemel et vaadata, kuidas sellised tegelased nagu ajaloolased teadmisi tuletavad ja mida kõigi nende teadmiste viljaks olev ajalookirjutus meile ajaloo algmoodustajatest ütleb, leiutavad nad mõtteeksperimente, mis on üles ehitatud tõestamaks nende filosoofilisi intuitsioone, ent ei ole minu arvates otsustavad ja jäävad vähem fantaasiarikkaks, kui seda on ajalooline ja historiograafiline tegelikkus.

Vaimufilosoofia ja teiste vaimude probleem (kuidas me võime teada, kas see, mis teiste inimeste vaimus toimub, on sarnane meie enda omas toimuvaga – näiteks kui me näeme kedagi mõne nalja üle naeravat või kurva loo peale nutvat, kuidas me siis teame, et nende kogemus sarnaneb meie enda kogemusega lõbustatud või kurb olemisest) võib võita ajaloolaste katsetest teiste vaimu mõista. Keelefilosoofia võiks võita selle uurimisest, kuidas ajaloolased tuletavad teadmisi ja osutust kontseptuaalselt võõrastest keeltest. Quine tegi kuulsaid mõtteeksperimente antropoloogide teemal, kes püüavad õppida mõne võõra keele tähendusi paljalt selle kõneleajate osutusi jälgides, ja jõudis järeldusele, et osutus alamäärab tähendust. Tema järeldused oluksid tugevamad ja rikkalikumad, kui ta oleks vaadanud, mismoodi ajaloolased püüavad õppida kontseptuaalselt võõraste keelte tähendusi. Niisugust lähenemist ajalookirjutuse filosoofia ja teiste filosoofiaharude vahel, nagu mina pooldan, on oma viimastes töödes arendanud Frank Ankersmit ja rida teisi filosoofe, keda ma hindan.³ Kuid me oleme siiski veel „väike ja tagakiusatud vähemus”. Selline oli ka minu toimetatud „Companion to the Philosophy of History and Historiography” aluseetos. Ma

² A. Tucker. *Temporal Provincialism: Anachronism, Retrospection and Evidence*. – *Scientia Poetica* 10 (2006), lk. 299–317.

³ F. Ankersmit, M. Bevir, P. Roth, A. Tucker, A. Wylie. *The Philosophy of History: An Agenda*. – *Journal of the Philosophy of History* 1 (2007), lk. 1–9; M. Day. *The Philosophy of History: An Introduction*. Continuum Press, London, 2008; P. Kosso. *Knowing the Past: Philosophical Issues of History and Archeology*. Humanity Books, Amherst, NY, 2001; G. D’Oro. *The Ontological Backlash: Why Did Mainstream Analytic Philosophy Lose Interest in the Philosophy of History?* – *Philosophia* 36 (2008), lk. 403–427; *Id.* *Two Dogmas of Contemporary Philosophy of Action*. – *Journal of the Philosophy of History* 1 (2007), lk. 10–24.

palusin oma kaastöölistel seda laadi seoseid esile tuua. Neil vähestel juhtudel, kus nad seda ei teinud, kasutasin nende abistamiseks oma toimetajaeesõigusi...

M.T.: Nagu te selgitate oma artiklis „Ajalookirjutuse filosoofia tulevik” (2001), mis nüüd ilmub ka eesti keeles, eelistate te selgelt eristada ajaloo filosoofiat (minevikusündmuste analüüsi) ja ajalookirjutuse ehk historiograafia filosoofiat (minevikusündmuste esituste analüüsi). Kuid mulle näib, et termini „historiograafia” kasutus võib osutuda pisut eksitavaks, sest tegelikult ei pea te silmas üksnes minevikusündmuste kirjalikke esitusi, vaid kõiki võimalikke, ka visuaalseid ja suulisi representatsioone.⁴ Hayden White näiteks on võtnud kasutusele kontseptuaalse eristuse mineviku kirjalike ja visuaalsete esituste vahel, kasutades nende kohta kaht eri terminit – historiograafia ja historiograafia.⁵ Sellega seoses tahaksin esiteks küsida, kas ma saan õigesti aru, et teie lähenemises ei viita historiograafia üksnes minevikusündmuste kirjalikele esitustele, ja teiseks, kas teie silmis on siiski olemas mingi põhimõtteline erinevus kirjalike ja muude mineviku esituse vormide vahel?

A.T.: Jah, ma eristan mis tahes meediumis esitatud minevikurepresentatsioone minevikust enesest. Järelikult on olemas eraldi historiograafia filosoofia ja ajaloo filosoofia, nagu on kõrvuti olemas teadusfilosoofia ja loodusfilosoofia. See on lihtne eristus, kuid päris üllatav on näha, kui ulatuslikult on filosoofid ajanud mineviku segi selle representatsioonidega.

Põhiliselt huvitab mind küsimus sellest, kuidas ajaloolased tuletavad teadmisi mineviku kohta tõendusmaterjalist, mis eksisteerib olevikus. Teadmised minevikust – ajalookirjutus – on niisiis esitus sellest, mis jääb igavesti vahetult ligipääsmatuks, nimelt ajaloost. Sellest põhiliselt episteemilisest vaatenurgast võttes saab minevikku esitada keele kaudu, mõne pildi, mudeli, lindistuse, näidendi või filmi vahendusel. Minu

jaoks on tähtis eristada esitust, tõendusmaterjali ja minevikku. Fotod on tavaliselt üks tõendusmaterjali vorm. Esitustena on nende heuristiline kasutegur piiratud, nad ei saa näidata teoreetilisi mõisteid, mida ajaloolased kasutavad mineviku kirjeldamiseks ja seletamiseks, sest need leiavad aset inimvaimus või ühendavad rahvahulki, keda kunagi ühel fotol koos ei leidu, näiteks sotsiaalseid liikumisi või ideid. Muidugi, kui keskenduda historiograafiliste narratiivide struktuurile, siis on tekstide ja visuaalsete representatsioonide vahel teatud erinevusi. Ent ma ei hooli suuremat historiograafia „pealisehitusest”, nagu Leon Goldstein⁶ seda nimetas – sellest, kuidas teadmisi esitatakse ajalookirjutuse tarbijale. Episteemilisest perspektiivist ei ole sellel erilist tähtsust.

M.T.: Te ei näi samas jagavat filosoofide seas levinud põlgust spekulatiivse või substantiivse ajaloo filosoofia vastu, nagu seda tavaliselt nimetatakse. Hiljuti kirjutasite, et „viimasel ajal on tõstatatud ja käsitatud tervet hulka metafüüsiliisi küsimusi ajaloost, mis ei põhinegi küsitavatel eeldustel, mille vastuseid ei olegi võimatu teada ja mis ei nõuagi pööraseid spekulatsioone ega usku Jumalasse”.⁷ Kas oleksite nõus lühidalt esile tooma, millised on need metafüüsiliised küsimused ajaloost, millel tänapäeva ajaloo filosoofilistes väitlustes veel mingit väärtust on?

A.T.: Hegeli, Marxi, Spengleri, Toynbee, Fukuyama ja Huntingtoni suurejoonelised spekulatsioonid on tõepoolest ajaloo filosoofia mainet rikkunud. Need olid episteemiliselt alusetud ja on viinud kohutavate poliitiliste liikumiste ning otsusteni. Üks algseid põhjusi, miks ma hakkasin eristama ajalookirjutuse filosoofiat ajaloo filosoofiast, oligi soov eristada enda lähenemist ajaloo filosoofiale, mis on põhiliselt epistemoloogia, nondest suurejoonelistest ajaloo filosoofiatest, millest ma tahtsin end eemaldada. Oma raamatus „Our Knowledge of the Past” tunnistasin ma õigeaks Nathan Rotenstreichi väite⁸, et spekulatiivse ajaloo filosoofia

⁴ Nt. „Historiograafia koosneb minevikusündmuste esitustest, tavaliselt tekstidest, aga minevikusündmusei võivad esitada ka muud meedialiigid, nagu filmid või helisalvestused.” A. Tucker. *Our Knowledge of the Past. A Philosophy of Historiography*. Cambridge University Press, Cambridge, 2004, lk. 1; „Historiograafia filosoofia on lihtsalt meie minevikukirjelduste ning mineviku kohta käivate uskumuste ja teadmiste kõigi aspektide filosoofiline vaatlemine.” A. Tucker. *Introduction. – A Companion to the Philosophy of History and Historiography*. Toim. A. Tucker. Wiley-Blackwell, Malden, MA, Oxford, 2009, lk. 4.

⁵ H. White. *Historiography and Historiophoty*. – *American Historical Review* 93 (1988), lk. 1193–1199.

⁶ L. Goldstein. *Historical Knowledge*. University of Texas Press, Austin TX, 1976.

⁷ A. Tucker. *Where do We Go from Here?*, lk. 65–66.

⁸ N. Rotenstreich. *Between Past and Present*. Yale University Press, New Haven, 1955.

soofia episteemiline alus on ebausaldusväärne eneseteadmine, et ajaloo filosoof peab saama ajaloolise protsessi või vaimu või mille iganes eneseteadlikuks osaks ja võib seeläbi saada intuiitiivseid teadmisi minevikust, mis ei tule läbi ajalookirjutuse kriitiliste meetodite. Et ma sellised metafüüsilised konstruktsioonid kõrvale heitsin ja neid endiselt kõlbmatuks pean, siis järeldasin, et sellisel ajaloo filosoofial puudub episteemiline õigustus.

Pärast seda, viimase peaaegu kümne aasta jooksul, sain aru, et on olemas hulk mineviku põhiliste moodustajatega seotud metafüüsilisi probleeme, mida saab filosoofiliselt käsitleda ilma mainitud episteemilistesse probleemidesse takerdumata, lihtsalt ajalookirjutuse ja ajaloo filosoofia vahelisi piire avades, esitades filosoofilisi küsimusi ja püüdes neile vastata ajalookirjutuse kriitiliste meetodite abil.

Huvitav on näiteks metafüüsiline vaidlus ajaloolise sattumuslikkuse ja paratamatuse üle. Kirjandus, mis käsitleb sattumuslikkust ja paratamatust ajaloos, kannab tihti kontseptuaalsete segaduste ja lohakuse häirivat pitserit. Kui „sattumuslikkuse” eri tähendused segi aetakse ja vaidlustatakse, siis muutub arutelu segaseks ja korratuks ega vii mingite lõplike järeldusteni. Yemima Ben-Menahem on selles segaduses püüdnud mõnevõrra korda luua, lahutades vaidluse sattumuslikkuse ja paratamatuse üle ajaloos sellega seostamatutest vaidlustest vaba tahte ja kosmilise determinismi üle. Kuidas võiksidki teadmised ajaloost või ajalookirjutusest üleüldse mis tahes moel mõjutada metafüüsilisi vaidlusi ettemääratuse ja vaba tahte üle?⁹ Ben-Menahem teeb kasuliku tähelepaneku, pakkudes välja, et väitlus sattumuslikkuse ja paratamatuse üle ajaloos peaks tegelikult käsitlema (õigupoolest suuresti juba käsitlebki) ajalooliste sündmuste tundlikkust algtingimuste ja sekkuvate tegurite suhtes. Paratamatud ajaloosündmused on algtingimuste suhtes tundetud; nad on *ülemääratud* selles mõttes, et midagi tegelikult toimunud ajaloosündmuste sarnast oleks juhtunud nii või teisiti, täpsetest tingimustest sõltumata. Kui tegelikult toimunuga sarnase sündmuse poole viis tosin üksteisest sõltumatut põhjusteahelat, siis oli see sündmus paratamatu. Näiteks kommunismi allakäik ja langus võisid olla paratamatud, sest igasugune tsentraalsel planeerimisel põhinev majandussüsteem põeb surmatõbe ja peabki alla käima ning lagunema.

Igasugune totalitaarne revolutsiooniline bürokraatiasüsteem on määratud end taastootma ohutute hallide oportunistide väljavalimise teel, kes muundavad oma poliitilise kapitali majanduslikuks kapitaliks, mis süsteemi destabiliseerib ja viib lõpuks selle kokkuvarisemiseni. Kui asi on nii, siis oleks midagi 1989.–1991. aasta sündmuste taolist toimunud ka ilma Gorbatšovita, SDI „Tähesõdade” programmita, Poola Solidaarsuseta, Nõukogude Liidu katastroofilise sõjalise sekkumiseta Afganistanis, jne. Ehkki kokkuvarisemise täpne aeg ja viis olnuksid sattumuslikud, oli sündmus ise paratamatu. Kui aga on olemas vaid üks põhjusteahel, siis võib sündmuse toimumine sattumuslikult sõltuda sellest ainsast sündmusteahelast. Näiteks John F. Kennedy surm oli sattumuslikus sõltuvuses Lee Harvey Oswaldi laskurioskustest: kui Oswald oleks mööda lasknud, siis poleks midagi veidigi selle sündmuse sarnast eales juhtunud.

Ben-Menahem märgib, et rahvusvahelised sündmused kipuvad olema paratamatamad kui looduslikud sündmused, sest ratsionaalsed, sihipäraselt tegutsevad olendid otsivad oma eesmärkideni jõudmiseks ka alternatiivseid põhjusteahelaid. Kui te bussist maha jääte, siis leiate teisi võimalusi sihtpunkti jõudmiseks, samas kui mäest alla veerev kivi, millele tee peal midagi ette jääb, ei „otsi” teisi võimalusi mäest alla jõudmiseks. Siiski võivad mehaanilised ja veel enam bioloogilised süsteemid näidata üles samalaadset tundetust algtingimuste suhtes, mida on võimalik teleoloogilises plaanis valesti tõlgendada. Näiteks surm võib näida iga inimese „saatusena”. Ometi on see kõigest paratamatu sündmus, isegi kui selleni viib terve hulk sõltumatuid põhjusteahelaid. Kui meid ei tapa üks asi, siis saab sellega lõpuks hakkama mõni teine. Just sellepärast ei ravi arstid sageli mõningaid aeglaselt arenevaid vähivorme: enne kui vähk ohtlikuks jõuab muutuda, tapab nende patsiendi paratamatult miski muu.

Ben-Menahemi filosoofiline analüüs selgitab sattumuslikkuse *versus* paratamatuse probleemi ajaloos. Kumatigi ei saa filosoofia püüdnud seda probleemi lahendada, sattumuslikkuse ja paratamatuse määra ajaloos kindlaks teha, kui ta ei löimu ajalookirjutusega. Küsides, kas mõni sündmus oli teisest paratamatus või sattumuslikus sõltuvuses, viime tegelikult läbi kontrafaktiilist mõtteeksperimenti: kõrvaldame põhjuse ja vaatame, kas sama tüüpi sündmus

⁹ Y. Ben-Menahem. Historical Necessity and Contingency. – A Companion to the Philosophy of History and Historiography, lk. 120–130.

oleks sellegipoolest võinud toimuda. Kui näiteks kõrvaldada Oswald, siis tõesti midagi Kennedy mõrva taolist ei juhtu ja seega on sündmus sattumuslik. Et ajalugu minu arvates tegi 1914. aastal kohutava pöörde halvemuse poole, tahaksin meeleldi teada, kas Esimene maailmasõda ja seega ka kõik järgnev oli paratamatu või sattumuslik. Kui Gavriilo Princip oleks mööda lasknud või kui mõningad toonased Euroopa liidrid oleksid tasakaalukamaid otsuseid teinud, kas olnuks siis võimalik sõda vältida ja kas 20. sajand võinuks kujuneda palju tsiviliseeritumaks, kui see tegelikult oli? Või tulenes midagi 1914. aastale järgnenud barbaarsusse tagasilanguse taolist paratamatult paljudest sõltumatutest, sügavamate kultuuriliste, sotsiaalsete ja majanduslike muutustega seotud põhjusteahelatest? Niisuguste kontrafaktiliste mõtteeksperimentide ainsaks aluseks on tõendusmaterjal, mida ajaloolased koguvad, et tuletada selle põhjal tegelikku ajalugu. Kuna näiteks Kennedy mõrva puhul osutab kogu tõendusmaterjal, et tegu oli üheainsa püssimehega, siis sõltus see sündmus sattumuslikult Oswaldist. Seevastu Inglismaa tööstuslikus pöördes osales terve hulk sõltumatu leiutajaid ja ettevõtjaid, kes kõik töötasid samade probleemide kallal. On hulgaliselt tõendeid sellest, et leiutisi tehti samaaegselt; kui mõned leidurid oleksidki juba hällis otsa saanud, siis oleksid teised nende asemele astunud, seega oli tööstuslik pööre paratamatu. Ainult sellised tõendusmaterjalil põhinevad kontrafaktilised mõtteeksperimentid, mida ikka ja jälle koratakse, võivad näidata ära sattumuslikkuse ja paratamatuse määra inimeste ja looduse ajaloos. Mõningatel juhtudel ei pruugi tõendusmaterjali leiduda piisavalt, et luua kontrafaktiliste mõtteeksperimentide tarbeks otsustavaid tulemusi, ja siis jäävad need eksperimentid – nagu vaadeldavate sündmuste sattumuslikkus või paratamatuski – alamääratuks.

M.T.: Te eelistate vaadelda ajalookirjutuse filosoofiat teadusfilosoofia üldises raamistikus. Ent võiks küsida, kas see on ikka kohane, arvestades ajaloo rohkeid erinevusi teadusest, vähemalt kui kasutada seda sõna täppisteaduste tähenduses, mis talle on antud inglise traditsioonis. Raamatus „A Companion to the Philosophy of History and Historiography” kirjutab Peter Kosso asjakohaselt: „Ajalookirjutus võib olla

teadusest fundamentaalselt erinev.”¹⁰ Kuidas te oma lähenemist õigustaksite?

A.T.: Teaduse eesmärk on anda meile usaldusväärseid teadmisi – selliseid, mis suure tõenäosusega on tõesed. Üht teadusfilosoofia põhiprobleemi tuntakse pessimistliku induktiooni nime all: füüsikas on kõik teaduslikud teooriad seniajani ekslikuks osutunud, seetõttu muutuvad ka need teooriad, mida me praegu õigeks peame, aja jook-sul sama aegunuks kui Newtoni omad. Ajalookirjutus selle probleemiga tegelema ei pea, sest tal on üldse olnud üksainuke paradigma, mis seostub Rankega. Ajaloolased on seda laiendanud, aga mitte kummutanud. Nii et selles tõenäoliste teadmiste pakkumise teaduses on ajalookirjutus ilmselt kõvem teadus kui füüsika.

Omaenda töös olen püüdnud aru saada, mil-lised on need meetodid, mis on võimaldanud ajaloolastel jõuda sellise tõsikindluse tasemeni, mis ületab isegi füüsika oma. Ma jõudsin järeldusele, et need meetodid on ühised eranditult kõigile teadustele, mis pakuvad teadmisi minevikust. Esmakordselt tõusid need esile 18. sajandi keskel piiblikriitikas, liikusid seal loomulikult teel edasi üldisse teksti- ja kõige tähelepandavamalt kreeka ja rooma klassikaliste tekstide kriitikasse ning rändasid siis ajaloolisse võrdlevasse filoloogiasse, kust sai oma meetodid Ranke. Siis tõusevad need seoses Lyelli geoloogia ja Darwini evolutsiooniga uuesti esile Inglismaal – pole tähtis, kas Saksa-maalt sissetooduna või omal käel. Siis on nad olemas arheoloogia esiletõusu juures. Tänapäeval on nad keerukamal matemaatilisel kujul aluseks fülogeeniale (geneetilise päritolu tuletamisele) ja kosmoloogiale, mis tuletab universumi algupära. See, mis on neile teadustele ainuomane, mis sunnib neid kasutama sama tüüpi metodoloogiat, on nende huvi minevikusündmuste omaduste tuletamise vastu. Seevastu teoreetilised teadused, nagu füüsika ja keemia, ei ole huvitatud minevikusündmustest, vaid sündmustetüüpidest. Nad ei hooli eksperimentidest, mis toimus mingis konkreet-ses ajas ja ruumis, vaid sellest, mis tulemusi tüüpjuhul annavad teatud tüüpi eksperimentid, millal iganes ja kus iganes.

Seega painab kõiki ajaloolisi teadusi küsimus informatsioonist, informatsiooni edasiandmisest ajas, sellest, kuidas seda olevikus kätte saada ja kuidas sellest tuletada möödunud seisundite representatsioone. Teoreetilised teadused ei huvitu mitte informatsioonist, vaid põhjuslikkusest.

¹⁰ P. Kosso. *Philosophy of Historiography. – A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, lk. 24.

Põhjuslikkus ei pruugi informatsiooni säilitada.

Mõningate filosoofide teadusevastase kalaku põhjuseid võib otsida antistsientistlikest emotsioonidest, mis kajastavad positivismi kummutamist. Filosoofiline loogiline positivism esitas teadusi, sealhulgas füüsikat ja ajalookirjutust, moonutatult. Ent sestpeale on teadusfilosoofia päris palju edasi arenenud ja tal on ajalookirjutuse filosoofiale paljud pakkuda. Ma olen leidnud mõningaid töid bioloogifilosoofia ja eriti fülogeeniafilosoofia ning evolutsioonibioloogia alalt, mis on eriti kasulikud meie üldise minevikutundmise analüüsimiseks.

M.T.: Teie ajalookirjutuse filosoofia üks nurgakive on tõenäosusteooria. Selles osas tuginete peamiselt bayesiaanlikule analüüsimudelile, et hinnata ajaloolase minevikku puudutavate hüpoteeside tõenäosust. Kui lihtsustavalt resümeeerida, siis väidate, et meil pole vaja hinnata oma hüpoteeside tõesust, vaid nende tõesuse tõenäosust. Oma raamatus „Our Knowledge of the Past” järeldate, et „See [s. t. ajalookirjutuslik] teadmine on tõenäoliselt tõene, kuid mitte absoluutses mõttes. Parim, mille poole ajalookirjutus võib püüda, on üha kasvav usutavus, mitte iialgi absoluutne tõde.”¹¹ Kas ma saan õigesti aru, et teile meeldiks asendada arutelud tõe üle ajalookirjutuses arutlustega tõenäosuse üle, väites, et tõde ei ole tegelikult ajalookirjutuse filosoofias just kõige kasulikum kategooria?

A.T.: Jah. See on reaktsioon ühtaegu nii tobeda empirismi kui ka relativismi vastu. Teooriakurid ajaloolased hakkasid hálbinult mõtlema oma tegevusalast kui empiirilisele vaatlusteadusest. Nad arvasid, et ajalookirjutus on puhas ja lihtne tõde. Siis taipasid lihtsameelsed filosoofid, et see on totrus, ja võtsid omaks vastupidise totruse, mille järgi meil ei saa minevikust üldse mingeid teadmisi olla ja kogu ajalookirjutus on suhteline, sõltuvalt ajaloolase huvidest või *Zeitgeist*’ist, nii et ajalookirjutusel ei ole pistmist mitte minevikuga, vaid sellega, kes seda olevikus kirjutab.

Palju mõistlikum seisukoht on minu arust see, et ajalookirjutus tegeleb tõendusmaterjaliga ja tema tõenäosus on just nii suur, kui tugev on tõendusmaterjalilt saadav toetus. Mõned ajalookirjutuse osad on tõenäolisemad kui mõned teised. Selle väite saab täpselt ja formaalselt esitada bayesiaanlikust tõenäosusteooriast laenatud termineis. Ent ma pidin ka bayesiaanliku tõenäosuse standardformuleeringud üle vaatama, et sobitada need kokku ajalookirjutusliku ainega.

Üks küsimus, mida ma oma raamatus ei puudutanud, ent mille kallal ma praegu töotan, on ajalookirjutusliku tõe kontekstuaalne aspekt – milline on piisav tõenäosusaste, et tõenäosust tõeks pidada? Bayesi arvutus annab meile – juhul, kui see õnnestub – mingi arvu 0 ja 1 vahel. Aga kui kõrge peab see tõenäosus olema, et seda saaks aktsepteerida ajalookirjutusliku tõena? Üldises õiguses on erinevaid standardeid: „väljaspool mõistlikku kahtlust” kriminaalõiguses; nõrgem „ülekaalukas tõendusmaterjal” tsiviilõiguses; ja veelgi nõrgem „tõendamiskohustus” lube ja volitusi puudutavate juhtumite jaoks (kas oleks mõeldav küsida liikluspolitseinikult, kes teie juhiluba nõuab: „Võite te tõestada, et mul luba ei ole?!”). Nõutav tõenäosusaste muutub vastavalt kontekstile. Mulle tundub, et midagi taolist toimub ka ajalookirjutuses. Eri kontekstide kindlakstegemisse on näiteks kaasatud ka poliitilised elemendid.

M.T.: 1970. aastatest peale on ajaloofilosoofilised arutlused, peamiselt tänu Arthur Danto, Louis O. Mink ja eriti Hayden White’i tööle, fokuseeritud põhiliselt „narratiivsuse väärtusele reaalsuse esitamisel” (kui tsiteerida White’i 1980. aastal ilmunud artikli pealkirja¹²). Te ei näi pidavat narratiivi küsimust ajalookirjutuse filosoofias väga oluliseks, öeldes näiteks, et „tähtis pole mitte küsimus, kas ajalookirjutus on narratiivne (minu meelest on ilmselge, et ositi on ja ositi mitte), vaid ajalookirjutuse (olgu see narrativistlik või mittenarrativistlik) ja tema tõendusmaterjali vahetõde”.¹³ Narrativistlikult

¹¹ A. Tucker. *Our Knowledge of the Past*, lk. 258.

¹² H. White. *The Value of Narrativity in the Representations of Reality*. – H. White. *The Content of the Form. Narrative Discourse and Historical Representation*. The John Hopkins University Press, Baltimore, London, 1987, lk. 1–25.

¹³ A. Tucker. *The Future of the Philosophy of Historiography*. – *History and Theory* 40 (2001), lk. 51. Või sarnases laadis: „See raamat heidab valgust ajalookirjutuse ja tõendusmaterjali vahekorrale kui võtmele, mis aitab mõista mineviku kohta käivate teaduslike teadmiste loomust, piire ja ulatust.” A. Tucker. *Our Knowledge of the Past*, lk. 19. Või: „Historiograafiliste tekstide seepidise analüüs, mis ei võta arvesse nende tõendusmaterjali, ei saa kunagi olla piisav.” A. Tucker. *Causation in Historiography*. – *A Companion to the Philosophy of History and Historiography*, lk. 107.

meelestatud ajaloo filosoof võiks aga väita, et tõendusmaterjal kuulub ajaloolise uurimistöö (sks. *Geschichtsforschung*) faasi, ajalookirjutuse (*Geschichtsschreibung*) faasis aga tuleb see tõendusmaterjalil põhinev uurimus narrativeerida, ehk teisisõnu, me peame „teisendama „faktid” „narratiivi” elementideks”¹⁴, ja see protsess kujundab määravalt meie teadmisi minevikust. Nagu Frank Ankersmit ütleb: „Narratiivne keel, keel, mida kasutatakse representatsiooni väljendamiseks, on [---] läbipaistmatu – nagu seda on asjad.”¹⁵ Kuidas võiks kõlada teie vastuväide?

A.T.: Eelmise sajandi kuuekümnendate ja seitsmekümnendate aastate narrativistlik ajalookirjutuse filosoofia toimib teistsugusel tasandil kui see, millega mina püüan tegelda. Minu filosoofia on valdavalt teistsugune, mitte vasturääkiv. Ma olen vastu üksnes kõikehõlmavatele väidetele, nagu oleks narratiiv ainus, mis meil on, ja tõendusmaterjal ei loeks – nagu ei oleks ajalookirjutusel ja ilukirjandusel mingit vahet.

Ma ei arva, et ajaloolises uurimistöös tuleks ette lihtsaid fakte, mis seejärel lülitatakse narratiivi nagu juveleid krooni sisse. Mulle ei meeldi ajalookirjutuse „struudli-teooria”, nagu ma seda nimetan: et ajaloolane läheb arhiivi nagu talumees õunaaeda, nopib sealt head küpsed õunad, viskab minema mädanenud ning jätab puu otsa need, mis pole veel küpsed. Seejärel viib ta õunad kööki, kus algab tõeliselt huvitav töö. Ent ajaloo uurimises ei ole noppimisküpseid fakte. Kogu tõendusmaterjal on teooriast kooramatud, ja kogu informatsioon, mida ajaloolane sellest saab, on tuletatud. Osa informatsioonist on algusest peale esitatud narratiivi kujul, osa mitte.

Pärast seda, kui Kuhn laitis maha teadusfilosoofia rajamise õpikutele, ei pööra ma enam liialt tähelepanu narratiividele. Õpikud jutustavad ülelihtsustatud muinasjutte ja esitavad uurimisprotsessi vales valguses. Midagi sarnast toimub ka ajalookirjutuslike narratiividega. Õpikud või populaarsed „Selle-ja-selle ajalugu”-tüüpi raamatud ei esita ajaloolise uurimistöö protsessi ja pole seetõttu episteemiliselt kuigi kasulikud. Parimad narratiivsed ajalooraamatud põhinevad pigem varasemal ajalookirjutuslikul uurimistööl, ja just sellest viimasest olengi ma püüdnud aru saada.

Muidugi olen ma Dantot, Minki, White'i, Ankersmiti ja teisi lugenud, ja suur osa nende kirjutatust on huvitav. Aga mul pole sellele kuigi palju lisada.

M.T.: Ajaloofilosoofias on ühe viimase aja arengukäiguks näha tärnunud uus huvi kogemuse vastu, filosoofid ei küsi enam niivõrd, mis on ajaloo tähendus või milline on ajaloolise teadmise loomus, vaid kuidas ajalugu kogetakse. Ühes Tuna hiljutises numbris väitis David Carr, et pärast ajaloo metafüüsikat ja ajaloo epistemoloogiat on nüüd järg ajaloo fenomenoloogia käes. Lisades: „Veel enam, ma arvan, et fenomenoloogiline pööre ajaloofilosoofias astub sammu edasi viimase aja huvist narratiivi vastu. Narratiiv, isegi laias tähenduses, puudutab ajaloolise teadmuse kirjanduslikku väljendust, meil aga tuleb võtta fookusesse selle väljenduse all varjuv kogemus, teadlikkus, mis selle võimalikuks teeb.”¹⁶ Teie töös, kui ma ei eksi, kogemuse mõistel kohta ei ole, ehkki olete omaks võtnud sama idee, et ajalookirjutuse filosoofias tuleb narratiivist edasi minna. Seetõttu tahaksin küsida, mida teie arvate ajaloo fenomenoloogia väljavaadetest.

A.T.: Mulle meeldib fenomenoloogia. Ma pole sellega küll ajalookirjutuse filosoofia kontekstis eriti midagi ette võtnud, ent omletti saab ju valmistada rohkem kui ühel moel.

Mulle näib, et püüa tuletada seda, kuidas inimesed on ajalugu kogenud, on huvitav küsimus, ja ajaloolased on ka üritanud sellele vastata: inimesed, kes elasid läbi renessansi ja tööstusliku pöörde ja igasugused muud ajad, ei kogenud neid aegu kui renessansi, tööstusliku pöoret jne. Ent katse sellistele küsimustele vastata nõuab tuletamist praegu olemasoleva tõendusmaterjali pinnalt, kasutades neidsamu historiograafilisi meetodeid, mida ajaloolased üldiselt kasutavad, et tuletada ükskõik milliseid teadmisi ajaloost. Husserli *epochē*-meetod intuitsiooni kaudu teadmisest ei aita meil neile küsimustele vastata, kui just ei saa väita, et selles, kuidas ajalugu meile, inimestele, ilmub, on midagi universaalselt inimlikku. Niisugune universaalne väide, kui see just ei asu väga kõrgel abstraktsioonitasemel, näib mulle lihtsalt vale: Austraalia aborigeenid tajuvad aega selgesti teistmoodi kui vanad kreeklased, ning

¹⁴ H. White. A Response to Professor Chartier's Four Questions. – *Storia della Storiografia* 27 (1995), lk. 64. (Eesti k-s: H. White. Vastused professor Chartier' neljale küsimusele. – *Vikerkaar* 2000, nr. 8/9, lk. 90.)

¹⁵ F. R. Ankersmit. *Historical Representation*. Stanford University Press, Stanford, 2001, lk. 13.

¹⁶ M. Tamm, T. Viik. Fenomenoloogiline pööre ajaloofilosoofias: Intervjuu David Carriga. – *Tuna* 2012, nr. 1, lk. 114.

juudid ja kristlasedki tajusid seda kreeklastest erinevalt. Nii võib sedalaadi fenomenoloogial küll olla traditsiooniliselt fenomenoloogiline teema, nimelt teadvus, kuid tema metodoloogia on traditsiooniliselt historiograafiline, mitte-fenomenoloogiline.

M.T.: 2010. aastal käisite ajakirja „History and Theory” juubelikonverentsil peetud ettekandes välja mõned kriitilised märkused ajaloo filosoofia praeguse institutsionaalse olukorra kohta: „Ajaloookirjutuse filosoofid, kes oleksid heal meelel oma valdkonna uuendamisele ja kasvule kaasa aidanud, kannatavad majandusliku surve all ja on seetõttu sunnitud töötama teistel akadeemilise filosoofia või ajaloo aladel või teenima endale vaevaliselt elatist väljaspool akadeemiat ja kannatama selliste ressursside puuduse all nagu aeg, seltskond ning stiimulid oma filosoofilisel kursil püsimiseks.”¹⁷ See märkus pole mitte ainult üldine diagnoos, vaid ka isiklik ülestunnistus: selle asemel et aidata kaasa ajalookirjutuse filosoofia kasvule, olete te viimastel aastatel pidanud töötama peamiselt poliitika filosoofia alal. Kas olete märganud selles küsimuses mingeid muutusi, ja kas loodate pöörduda tagasi oma algse kutsumuse juurde?

A.T.: Ajalookirjutuse filosoofiat ei ole ma tegelikult kunagi hüljanud. Viimastel aastatel olen jätkanud sellealaste tööde ilmutamist. Küll historiograafia ja sotsiaalteaduste eristusest,¹⁸ küll mineviku metafüüsilistest aspektidest ja Darwinist kui ajaloolasest¹⁹ ning tunnistuse epistemoloogias.²⁰ Praegu on mul viimatimematud teemal valmimas pikem uurimus. Mu lähimate plaanide hulka kuulub artikli kirjutamine, mis rakendaks ajalookirjutuse filosoofiale episteemilist kontekstualismi. Olen osalenud fülogeenia uurimisseminaris Austinis, Texase ülikooli süstemaatilise bioloogia osakonnas. Fülogeneetiline tuletamine on matemaatiliselt

keerukas ja tõstatab kütkestavaid episteemilisi küsimusi, mille kallal kavatsen järgmisena tööle asuda.

Kuid teil on õigus, et elatise teenimiseks olen töötanud poliitika filosoofia ja -teaduse alal. Tegelikult on need kolm kuud, mis ma praegu külalisprofessorina Kölni ülikoolis veedan, mul doktorikraadi kaitsmisest möödunud 20 aasta jooksul esimesed, mil mulle makstakse palka kui ajalookirjutuse filosoofile. Selles ei ole ei minu ega isegi ajalookirjutuse filosoofia jaoks midagi erilist. Ma ei tea inglise keelt kõnelevas maailmas ühtegi oma põlvkonnakaaslast ega ka nooremaid, kes oleksid töötanud ajalookirjutuse filosoofina. Seda sellepärast, et akadeemilise filosoofia ulatus on inglise keelt kõnelevas maailmas kokku tõmbunud mingi geenitriivi taolise protsessi tagajärjel, kus dominantsed omadused isoleeritud asurkondades retsessiivseid omadusi välja tõrjuvad. Selle akadeemilise nähtuse kohta on olemas huvitavat kirjandust.²¹ Seega on vähemusse jäävad filosoofia alaharud, nagu esteetika ja isegi teadusfilosoofia, vähehaaval kadunud, sellal kui iga algupäratu idioot, kes töötab metafüüsika, vaimufilosoofia ja keelefilosoofia lõikumispunktides, leiab tasuva töökohta, ilma et tal midagi ütelda oleks. Noored äriliselt mõtlevad inimesed, kes filosoofiat õpivad, hoiduvad teemadest, mis tõenäoliselt neile töökohta ei taga; kui nad head nõu kuulda ei võta ja kirjutavadki väitekirja ajalookirjutuse filosoofiast, siis peavad nad akadeemilisest sfäärist lahkuma, ja kui neil õnnestub end esitada kellegi muu kui ajalookirjutuse filosoofina, siis on nad sunnitud töötama filosoofia teistes alavaldades. Kokkuvõttes on tulemuseks akadeemilise filosoofia üheülbastumine, kõik teevad ühesugust tööd ja suurim kuritegu on olla erinev. Ülikool kui institutsioon vaevleb tänapäeval igal pool kriisis ja kõrgkultuur üldse ning ajalookirjutuse filosoofia eriti peavad leidma võimaluse akadee-

¹⁷ A. Tucker. Where do We Go from Here?, lk. 80.

¹⁸ A. Tucker. Sciences of Tokens and Types: The Difference between History and the Social Sciences. – The Oxford Handbook of Philosophy of the Social Sciences. Toim. Harold Kincaid. Oxford University Press, Oxford, 2012, lk. 274–297.

¹⁹ A. Tucker. Historical Science, Over- and Under-determined: A Study of Darwin's Inference of Origins. – The British Journal for the Philosophy of Science 62 (2011), lk. 825–849.

²⁰ A. Tucker. Nullus in verba: Recent Studies in the Epistemology of Testimony, Review Essay of: J. Lackey. Learning from Words: Testimony as a Source of Knowledge. Oxford University Press, Oxford, 2008; S. C. Goldberg. Relying on Others: An Essay in Epistemology. Oxford University Press, Oxford, 2010. – Studies in History and Philosophy of Science 43 (2012), lk. 412–419.

²¹ D. B. Klein, C. Stern. Groupthink in Academia: Majoritarian Departmental Politics and the Professional Pyramid. – The Independent Review 13 (2009), lk. 585–600.

miline maailm kuidagi üle elada, sest selle sees on jõudus kasv muutunud võimatuks.²²

Ma ei tea inglise keelt kõnelevas maailmas ühtegi inimest peale enda, kellel oleks õnnestunud tervelt veerand sajandi vältel pidevalt teha ajalookirjutuse filosoofia alast uurimistööd ja avaldada sel teemal raamatuid. Selle kuluka hobi kinnimaksimiseks tuli mul mingi võimalus leida. Väljaspool akadeemiat töötamine ei pruugi jätta kirjutamiseks küllalt aega. Niisiis valisin ma teise akadeemilise ala, mille järele valitseb suurem nõudmine ning mida ma ikka veel pean huvitavaks ja oluliseks ning suudan hästi teha, ja selleks on olnud poliitika-filosoofia, -teooria ning posttotalitaarne poliitika üldiselt. Viimase kahekümne aasta jooksul olen ma suurema osa ajast veetnud ühelt teadustöötajakohalt teisele liikudes, kirjutades alati kahel teemal korraga – üks neist poliitika, teine ajalookirjutuse filosoofia vallast.

Ma pole ajalookirjutuse filosoofiast nii palju kirjutanud, kui oleksin võinud, aga see on ka teinud mu elu huvitavamaks. Prahasse saabumine 1992. aastal ja oma naisega tutvumine oli kõigest üle terve maailma küündinud uurimisretke algus, mis viis mind peaaegu kõigisse Euroopa riikidesse, New Yorki ja Austraaliasse. Ja selle kõige krooniks sai mu läinudaastane külaskäik Tartusse ja Tallinna... Tartus võisin nautida Vello Pettai ja tema abikaasa külalislahkust, ja siis kohtusin Tallinnas teiega, Siobhan Kattagoga ja muidugi president Ilvesega. Ma olen Ilvese fänn, vähe sellest, et ta on intelligentne ja hea haridusega ning õigel seisukohtadel, tal on ka selline huumorimeel, mis mulle meeldib.

Ajalookirjutuse filosoofia praeguseks probleemiks on see, et ingliskeelses maailmas leidub veel vaid vähe inimesi, kes suudaksid tunda millegi vastu aktiivset huvi, kui puuduvad iga-sugused majanduslikud stiimulid. Aeg-ajalt tuleb küll ette mõni diletant, kes usub, et tal on midagi huvitavat öelda, ilma et ta oleks asjakohast kirjandust nuusutanudki, ja siis ta kas leiutab uuesti jalgratta või tuleb lagedale millegi väga maotuga. Aga edasiviivat vaidlust ja diskussiooni, kus inimesed üksteisele vastavad ja üksteise uurimistööd edasi arendavad, ei ole kuigi palju. Mandri-Euroopas on olukord parem, sest üheülbastumist on vähem. Ent seal tekib kvaliteediprobleeme, kui raamatukogud ei osta raamatuid ega ajakirju ning ülikoolid ei anna uurijatele aega, ressursse ega julgustust

uurimistöö läbiviimiseks. Mõned filosoofilised traditsioonid on puhtalt ajaloolised, mitte kriitilised, osutudes seetõttu võimetuks uusi filosoofiaid välja töötama ja probleemidele orienteeritud algupärast uurimistööd tegema. Aga jällegi – see ei ole ainult ajalookirjutuse filosoofiale eriomane probleem.

Lühikeses perspektiivis olen ma niisiis üsna pessimistlik. Pikas perspektiivis pean ma ajaloo- ja ajalookirjutuse filosoofiat tänu nende kohale inimeste teadvuses ja eksistentsis hävimatuks. Bürokratidel tuleks inimloomus ära likvideerida, enne kui nad suudavad meid takistada esitamast filosoofilisi küsimusi meie mineviku ja selle kohta, kuidas me temast teadmisi võime omandada.

Laiemas kontekstis peab kõrgkultuur end võõrutama oma riigisõltuvusest. Rahvusluseajastul vajasid riigid kõrgkultuuri rahvuste ehitamiseks, keelte, kirjanduskaanonite ja historiograafiliste narratiivide standardiseerimiseks. Külma sõja ajal vajas riik meid kui ideolooge vastaspoole vastu võitlemiseks. Pärast 1989.–1991. aasta sündmusi riik meid enam ei vaja. Niisiis tuleb meil õppida elama ilma riigita, meeldib see meile või mitte. See on osalt põhjuseks, miks Ida-Euroopa dissidentlikud traditsioonid mulle nii kütkestavalt mõjusid. Siin olid inimesed, kellel oli see kunsttükk korda läinud, kes olid jäänud intellektuaalidena ellu ilma riigita, ilma oma kutsealal töötamata – ja kõigele vaatamata suutnud mitte ainult olla loomingulised, luua kõrgkultuuri, vaid isegi oma kultuurid päästa! Mis oleks Saksamaa ja Venemaa vaheliste rahvaste kultuurist järele jäänud ilma dissidentliku kultuurita? Kits! Mõned ameerika ja briti filosoofid võiksid küll vabalt 1970.–1980. aastate dissidentlikust kultuurist õppida, kuidas oma elu elada ja kõrgkultuur bürokratiide ning rahvaliku kitsi küüsisst päästa. Nagu Jan Patočka ütles: on asju, mille nimel on mõtet kannatada.

M.T.: Selle intervjuu lõpetuseks tahaksin mõistagi küsida teie tulevikuplaanide kohta. Ma tean, et olete lõpetamas ambitsioonikat teost posttotalitarismi teooria kohta, mille tööpealkirjaks on „The Legacies of Totalitarianism”. Ent ühes intervjuus (2005) viitasite veelgi ambitsioonikamale projektile, ma tsiteerin: „Tahaksin kirjutada mitmekõitelise ajalooliste teaduste filosoofilise historiograafia. Kavatsen kirjutada selle „tagurpidi”, alustades kõitega

²² Vt. A. Tucker. Bully-U: Higher Education and Central Planning. – The Independent Review 17 (2012), lk. 99–119.

tänapäeva geneetikast ja lõpetades kõitega piiblikriitikast.”²³ Kas tahaksite neid ja mis tahes muidki projekte, mis teil mõttes mölguvad, veidi lahti rääkida?

A.T.: See ambitsioonikas projekt algupärade tuletamise ajaloo ja filosoofiast on kindlasti päevakorral. See lihtsalt edeneb artiklist artiklisse, ühest mõttest teise. Ma alustan fülogeenia epistemoloogiast, jätkan geoloogia ja Lyelliga ja siis ideedeajalooga (kuidas ajaloolased tuletavad ideede algupära).

Posttotalitarismi poliitilist filosoofiat käsitlev projekt läheneb juba lõpule. On huvitav täheldada, et Aristotelese loodud kuuest tüübist koosnev valitsemiskordade klassifikatsioon kehtis 2200 aastat, kuni 20. sajandini. 20. sajand leiutas totalitarismi. Vähemalt kaks poliitika-teooria klassikalist teost, Arendti „Origins of Totalitarianism” ning Friedrichi ja Brzezinski „Totalitarian Dictatorship and Autocracy” on esitanud teooriad totalitarismi, selle 20. sajandi ainulaadse panuse kohta poliitikaajalukku ja seega ka poliitikateooriasse. „Totalitarism” viitab kindlasti vähemalt Natsi-Saksamaale ja Stalini-aegele Nõukogude Liidule kui kessetele näide-tele. Natside totalitarism oli püsinud tosin aastat, poole neist sõjaseisukorras, enne kui ta oma *revolutsioonilises* staadiumis väljastpoolt hävitati. Kommunistlik totalitarism kestis märksa kauem ja jõudis seetõttu kujuneda *hilistotalitarismiks*, mis sai vähemalt ühe poliitikateooria klassiku, nimelt Václav Haveli raamatu „The Power of the Powerless” aineks.

21. sajand töötab kujuneda posttotalitarismi sajandiks. Varsti variseb kokku Kuuba. Kui energiahinnad kord uute ressursside ja tehnoloogiate, nagu põlevkivigaasi ja hüdrofrakkimise kasutuseletuleku tagajärjel langema hakkavad, läheb pankrotti Putini režiim. Lõpuks peab isegi Hiina totalitarismi ületama, kui ta tahab maailmale pakkuda veel midagi peale odava tööjõu. Siis on meil vaja posttotalitarismi teooriat. Mina olen välja töötanud niisuguse posttotalitarismi teooria, mis kasutab üldisest poliitikateooriast ja filosoofiast pärit mõisteid, ent, mis olulisemgi – vaatlleb posttotalitaarse kogemuse implikatsioone poliitika-filosoofiale ja -teooriale üldiselt. Poliitiline ajalugu ja poliitikateooria ning -filosoofia on alati olnud tihedalt seotud. Mõned parimad poliitiliste ideede ajaloo alased uurimused on neid seletanud nimelt nendes poliitilistes konteksti-

des, milles need esile tõusid. Poliitikateooria ja -filosoofia reageerivad poliitilistele sündmustele ja vastupidi, s. t. et Hobbesi ja Locke'i poliitika-filosoofiat oleks raske mõista väljaspool Inglise 17. sajandi poliitiliste tormide konteksti ja Ameerika revolutsiooni ideid ning tulemusi oleks võimatu mõista, mõistmata Locke'i poliitika-filosoofia mõju.

Selles poliitiliste ideede ajaloo kontekstis on kummaline, et totalitarismi lõpu järellainetus-test 20. sajandil ei ole peaaegu üldse mingeid filosoofilisi ega teoreetilisi käsitlusi. Ilmselgelt on vähemalt mõned marksismi voolud kaotanud oma elujõu normatiivsete poliitika-filosoofiadena. Ludwig von Mises 1920. aastaist pärit kriitika sotsialistlike käsumajanduste aadressil, mille võtsid omaks ka paljud teised – et hindade kujundamise mehhanismi puududes on võimatu majandust planeerida –, on taas au sisse tõstetud. 1968. aasta ideaalid humanistlikust marksismist ning kolmandast teest kommunismi ja kapitalismi vahel näivad aegunud, mitte niivõrd sellepärast, et neid oleks proovitud ja leitud kõlbmatud olevat, vaid et postkommunistlike riikide kodanikud on need valimiskastide juures ilmselgelt tagasi lükanud. Ent peale nende käibetõdede ei paista 1989. aastast teoreetiliselt tasandil suurt midagi olevat õpitud. Mina väidan, et totalitarismi lõpust ja selle järellainetustest on palju rohkem õppida.

Posttotalitarismi alateoretiseerimine on johanud välis- ja seespõliste tegurite kokkulangemisest: esiteks on nende poliitikateoreetikute ja filosoofide seas, kes pole vastava piirkonna spetsialistid (nt. Jürgen Habermas), valitsenud laialdane teadmatus dissidentide poolt hiliskommunismi perioodil välja töötatud ideedest, oma ühiskonna analüüsides ja mõtetest selle kohta, milles peaks seisnema revolutsioon. Need poliitika-filosoofiad ja -teooriad ei jõudnud „üldtunnustatud kaanonisse”, mille läbilugemist kraadiõppureilt tavaliselt nõutakse ja mis vähemalt tänapäeva poliitika-filosoofia osas võib olla masendavalt kolklik, nii et tudengid loevad peaaegu et ainult oma kaasmaalaste ja üksikute universaalsete ameerika filosoofide teoseid. Üldiselt propageerisid 1970. ja 1980. aastate dissidentlikud kirjutised eksistentsiaalset revolutsiooni, nagu Havel seda nimetas – elamist tões kui ehedat ja mitteideo-loogilist eluviisi (Haveli, Michniku ja Konradi sõnu kasutades) mitte- või antipoliitilist poliitikat, tsiviilühiskonna laienemist kuni riigi ülevõtmiseni

²³ http://www.galilean-library.org/site/index.php/page/index.html/_/interviews/aviezer-tucker-our-knowledge-of-the-past-r40 (külastatud 10.06.2012).

– liikumist, mis oli vastupidine totalitaristlikule tsiviilühiskonna likvideerimisele pealetungiva riigi poolt. Ehkki need ideed olid otsustava tähtsusega 1970.–1980. aastate dissidentlike liikumiste ja hilistotalitaarse olukorra mõistmiseks, mille vastureaktsioonina need olid sündinud, oli nende mõju totalitarismi lõpu järgsetele arengutele piiratud, sest totalitarismi kokkuvarisemine ei tulenenud mitte tsiviilühiskonna taaselustumisest ega mingi eksistentsiaalse revolutsiooni puhkemisest. Siiski olid need ideed olemas ja mõjutasid kindlasti viisi, kuidas dissidendid oma keskkonda kontseptualiseerisid ning revolutsioonide käigus oma tegevust kavandasid.

Teiseks ei ole posttotalitaristlikul poliitikal olnud oma utoopilisi visioone ja nii ei ole ta arusaadavalt juhtinud mingeid uue poliitilise utopia teostamise katseid. Olemata mingit utopiat leidnud, järeldasid mõtlejad nagu Habermas, François Furet ja Timothy Garton Ash, et 1989. aastast ei ole poliitikateoreetikutel suurt midagi õppida. Utopia või mõne tähendusrikka ideoloogiagi puudumine – kuna kõik ideoloogiad on halva kuulsuse omandanud – tähendas nende mõtlejate meelest, et emb-kumb, kas revolutsiooni ei olnudki või siis oli tegu „tasategeva” revolutsiooniga. Habermas väitis, et väljaspool Nõukogude Liitu pidid revolutsiooniideaalid pöörduma tagasi rahvusliku või natsionalistliku kommunismieelse ajastu juurde. Samal ajal väitis ta, et need revolutsioonid püüdsid konstitutsiooniliselt ühendusse jõuda Lääne-Euroopa „arenenud kapitalismiga”, parandada kõike seda, mis neid jõukast ja demokraatlikust Läänest lahutas. Ta ei võtnud arvesse, et kusagil peale Tšehhoslovakkia ei asendanud kommunism tugevasti kindlustunud konstitutsioonilist demokraatiat, vaid ühiskondi, mis olid enne totalitaristlikku revolutsiooni teinud läbi mitmesuguseid enam või vähem autoritaarseid arengufaase. Nende jaoks oleks oma rahvusliku ajaloo varasemate staadiumide juurde tagasipöördumine olnud vastuolus Lääne-Saksamaale järelejõudmisega, ja järjekindlalt üritati seda teha ainult endises Jugoslaavias.

Poliitikateooria ei tegele ainuüksi poliitilisi tegutsejaid liikuma panevate ja sündmusi mõjutavate ideoloogiate, ideede ja utopiatega. Vahest sagedaminigi tuuakse poliitikateooriad mängu suuremate poliitiliste sündmuste järel, püüdes poliitilistest arengukäikudest aru saada pärast nende toimumist. Hobbese, Locke'i, Burke'i ja Hegeli poliitikafilosoofiad pigem järgnesid vastavalt Inglise kodusõjale, Hiilgavale revolutsioonile, Prantsuse revolutsioonile ja

Napoleoni sõdadele, kui et kutsusid need esile. Epohhiloovad ajaloosündmused ajendasid neid poliitikafilosoofia ajatuid probleeme üle ja ümber mõtlema. Isegi Marxil oli kapitalismi kohta palju rohkem öelda kui selle kommunistliku ühiskonna kohta, mida ta ette nägi. Nagu Kierkegaard ütles: me elame oma elusid ettepoole, mõistame neid aga tagasivaates. Seega on päris arusaadav, et totalitarismi lõpu teoreetilised ja filosoofilised õppetunnid omandatakse alles siis, kui on möödunud piisavalt aega mõistmaks, kuhu see protsess on viinud, ja ühendamiseks seda ajaloolist protsessi poliitikafilosoofia universaalsemate teoreetiliste küsimustega. Niisiis püüan ma revideerida poliitikafilosoofiat viimase kahekümne aasta posttotalitaristliku kogemuse valguses. Ma uurin, kuidas peaks posttotalitaristlik poliitiline kogemus valgustama ja ümber vormima poliitikafilosoofia traditsioonilisi teooriaid, nagu õigused, õiglus, parandamise ja ennistamise seadused, omandiõigus, haridusfilosoofia ja ideoloogia- ning keeleteooriad.

Ingliseelsest käsikirjast tõlkinud
Triinu Pakk

Marek Tamm

(1973)

Lõpetanud Tartu Ülikooli ajaloo osakonna (1998). Magistrikraadi kaitsnud Pariisis *École des Hautes Études en Sciences Sociales*'is (1999), doktorikraadi Tallinna Ülikooli Ajaloo Instituudis (2009). Kultuuriajaloo dotsent TLÜ Eesti Humanitaarinstituudis ja keskajauuringute vanemteadur TLÜ Ajaloo Instituudis. Peamised uurimisvaldkonnad: Eesti ja Euroopa ajalugu 12.–13. sajandil, ajalookirjutuse ajalugu ja teooria.